

درس خارج فقه، مضرت آیت الله مسینی بوشهری (دامت برکاته)

موضوع کلی: فصل فی بعض مستحبات الوضوء

موضوع جزئی: دو بار شستن صورت و دست‌ها

سال تحصیلی: ۹۶-۹۷

تاریخ: ۱۴ آذر ۱۳۹۶

مصادف با: ۱۶ ربیع الأول ۱۴۳۹

جلسه: ۲۶

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهیرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

### خلاصه جلسه گذشته

عرض شد که به نظر مرحوم سید (ره)، نهمین مورد از مستحبات وضو، این است که صورت و دست‌ها، دو بار شسته شوند. همچنین، عرض شد که در رابطه با استحباب دو بار شستن صورت و دست‌ها سه قول مطرح شده است؛ قول اول، قول مشهور است که قدمای اصحاب بر استحباب دو بار شستن صورت و دست‌ها ادعای اجماع کرده‌اند و در کتاب غنیه ابن زهره و کتاب انتصار ایشان بر استحباب دو بار شستن صورت و دست‌ها، ادعای اجماع شده است. قول دوم، این بود که شستن برای بار دوم، مستحب نیست، ولی جایز است، مرحوم کلینی (ره)، شیخ صدوق (ره)، بزندی (ره) و جمعی از متأخرین، بلکه متأخری المتأخرین، به قول دوم معتقد شده‌اند. قول سوم، این بود که شستن برای بار دوم، مستحب نیست، بلکه بدعت و حرام است، صاحب حدائق (ره) از کسانی است که قول سوم را معتقد شده است و گفته است که منشأ این قول، اختلاف اخباری است که در رابطه با دو بار شستن صورت و دست‌ها [در وضو] وارد شده‌اند. عرض شد که در این رابطه، چهار طایفه از اخبار وارد شده‌اند که در جلسه گذشته به دو طایفه از روایات، اشاره شد، گفته شد که تعبیراتی، مثل «مثنی مثنی»، «اثنتین اثنتین» و «مرتین مرتین» که در روایات طایفه اول به کار رفته‌اند ظاهر، بلکه صریح در مشروع بودن مرتبه دوم شستن، می‌باشند. روایات طایفه دوم به کیفیت وضوی حضرت رسول اکرم (ص) اشاره کرده بودند و در آن روایات این‌گونه آمده بود که رسول اکرم (ص) وقتی وضو می‌گرفت، صورت و دست‌ها را یک بار می‌شست. البته گفته شد که بین طایفه اول و دوم از روایات منافاتی وجود ندارد زیرا روایات طایفه دوم به اصل وجوب مقدار شستن، اشاره کرده‌اند و این، با استحباب شستن مرتبه دوم منافات ندارد.

**طایفه سوم:** روایاتی که مشتمل بر «اسباغ» می‌باشند.

«اسباغ» به معنای کامل ریختن آب؛ به نحوی که آب همه جای عضو را فرا گیرد.

روایت اول: عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ (ع)؛ قَالَ: "قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): «مَنْ أَسْبَغَ وَضُوهُ وَأَحْسَنَ صَلَاتَهُ وَأَدَّى زَكَاةَ مَالِهِ وَكَفَّ غَضَبَهُ وَسَجَّنَ لِسَانَهُ وَاسْتَغْفَرَ لِدُنْبِهِ وَأَدَّى النَّصِيحَةَ لِأَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ حَقَائِقَ الْإِيمَانِ وَأَبْوَابَ الْجَنَّةِ مُفْتَحَةً لَهُ»<sup>۱</sup>.

گفته‌اند که این روایت با روایات طایفه اول، منافاتی ندارد زیرا اطلاق روایات طایفه سوم هم کامل شستن را و هم دو بار شستن را شامل می‌شود و به تعبیر روشن‌تر، مرتبه دوم شستن در «اسباغ»، نقش دارد.

۱. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۵۴، ص ۴۸۷، ح ۲.

روایت دوم: عَنْ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الرَّضَا (ع) مِثْلُهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ فِيهِ: «إِنَّ الْوُضُوءَ مَرَّةً فَرِيضَةً وَاثْنَتَانِ إِسْبَاغٌ»<sup>۱</sup>.

از امام رضا (ع) نقل شده است که آن حضرت (ع) فرمود که وضو، واجبش یک بار شستن است و مرتبه دوم، اکمال وضوست [یعنی با شستن مرتبه دوم، وضو کامل می‌شود].

این روایت، نیز با دو بار شستن، منافات ندارد، بلکه در حقیقت در مقام شرح این نکته است که حکمت تشریع مرتبه دوم شستن، برای «اسباغ» و کامل کردن وضوست.

**طایفه چهارم:** روایاتی که بر این دلالت دارند که مرتبه دوم شستن، پاداش ندارد که روایات ذیل از آن جمله‌اند:

روایت اول: قَالَ [مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ] وَقَالَ الصَّادِقُ (ع): «مَنْ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ لَمْ يُوجَرْ»<sup>۲</sup>.

روایت دوم: عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع): قَالَ: «الْوُضُوءُ وَاحِدَةٌ فَرَضٌ وَاثْنَتَانِ لَا يُوجَرُ وَالثَّلَاثَةُ بِدْعَةٌ»<sup>۳</sup>.

**سؤال:** طایفه چهارم از روایات که حاکی از این است که مرتبه دوم شستن، پاداش ندارد، چگونه با طایفه اول که حاکی از استحباب دو بار شستن است، قابل جمع است؟

**پاسخ:** روایات طایفه چهارم، سنداً ضعیفند و مشهور نیز از این طایفه از روایات اعراض کرده‌اند [بنا بر نظر کسانی که اعراض مشهور را وهن روایت بدانند] لذا این طایفه از روایات بر جایی حمل شده‌اند که انسان یقین پیدا نکرده است که یک بار شستن کافی است. بنابراین، طایفه چهارم به خاطر ضعف سند قابل استناد نیست لذا روایات طایفه اول که بر استحباب دو بار شستن دلالت داشت بدون معارض باقی می‌ماند.

تعبیر «وَالثَّلَاثَةُ بِدْعَةٌ» که در روایت مذکور، آمده است، در بعضی از روایات، مثل روایت ذیل این‌گونه تفسیر شده است که کسی که از حد و مرز وضو، تجاوز کند و بیش از مقدار مشخص شده را بشوید مثل این است که اصلاً وضو نگرفته است و آن را ناقص انجام داده است:

قَالَ [مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ]: وَقَالَ الصَّادِقُ (ع): «مَنْ تَعَدَّى فِي وُضُوئِهِ كَانَ كَنَاقِضِهِ»<sup>۴</sup>.

بنابراین، چهار طایفه روایت بیان شد که روایات طایفه دوم و سوم با طایفه اول که بر استحباب دو بار شستن دلالت داشتند، منافات نداشتند و طایفه چهارم که ظاهراً با طایفه اول منافات دارند به خاطر ضعف سند نمی‌توانند در مقابل طایفه اول بایستند. بنابراین، از مجموع روایاتی که بیان شد، این نتیجه به دست می‌آید که یک بار شستن صورت و دست‌ها در تحقق وضو و حصول طهارت کافی است و شستن مرتبه دوم به خاطر مصالحی، از جمله «اسباغ»، استحباب دارد.

اما اینکه عده‌ای، مثل مرحوم کلینی (ره)، شیخ صدوق (ره)، بزنطی (ره) با تمسک به روایاتی که بر اکتفاء پیامبر (ص) به یک بار شستن، دلالت دارند، گفته‌اند که مرتبه دوم شستن، جایز است ولی مستحب نیست، صحیح نیست چون اکتفاء پیامبر (ص) به یک

۱. همان، باب ۳۱، ص ۴۴۰، ح ۲۳.

۲. همان، ص ۴۳۸، ح ۱۴.

۳. همان، ص ۴۳۶، ح ۳.

۴. همان، ص ۴۳۸، ح ۱۳.

بار شستن از این باب بوده است که آن حضرت (ص) در مقام بیان فریضه بوده است و در مقام بیان استحباب نبوده است. بنابراین، دو بار شستن صورت و دست‌ها مستحب است. روایت ذیل نیز بر استحباب دو بار شستن صورت و دست‌ها تصریح کرده است: عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمِقْدَامِ؛ قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (ع)؛ يَقُولُ: «... قَدْ تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) اثْنَتَيْنِ اثْنَتَيْنِ»<sup>۱</sup>.

از روایت مذکور، استفاده می‌شود که دو بار شستن صورت و دست‌ها مستحب است، بنابراین، روایاتی که بر یک بار شستن دلالت دارند، برای تسهیل در امر شریعت و بیان فرض وجوب بوده‌اند.

اما اینکه صاحب حدائق (ره) گفته است که دو بار شستن صورت و دست‌ها بدعت و حرام است و به روایات طایفه چهارم استناد کرده است که در آن روایات آمده است که مرتبه دوم شستن اجر و پاداش ندارد و عدم اجر، کاشف از عدم امر است، یعنی در موردی که پاداشی نباشد، امری نیز وجود ندارد، بنابراین، شستن مرتبه دوم صورت و دست‌ها به قصد امر، تشریع و حرام است و وضو نیز باطل می‌شود، صحیح نیست زیرا در پاسخ از صاحب حدائق (ره) عرض می‌شود که امر به یک بار شستن، برای تسهیل در امر شریعت است و این با استحباب دو بار شستن، منافات ندارد. به علاوه اینکه روایاتی که صاحب حدائق (ره) به آنها استناد کرده است سنداً ضعیفند.

تعبیر «مرتین مرتین»، «اثنتین اثنتین» و «مثنی مثنی» که در روایات به کار رفته‌اند نیز در جایی به کار می‌رود که شستن، بدون فاصله باشد، یعنی بعد از مرتبه اول شستن، بدون فاصله یک مرتبه دیگر نیز بشوید.

اما شیخ صدوق (ره) تفسیر دیگری برای تعبیر مذکور، ذکر کرده است و گفته است که مقصود از «اثنتین اثنتین»، «مثنی مثنی» و «مرتین مرتین» که در روایات آمده است، وضوی تجدیدی است و این تعبیر به شستن مرتبه دوم صورت و دست‌ها مربوط نمی‌شوند، بلکه منظور این است که بعد از اینکه شخص وضو گرفت، مستحب است که دوباره وضو بگیرد.

در پاسخ از شیخ صدوق (ره) گفته شده است که منظور از «مرتین مرتین»، «مثنی مثنی» و «اثنتین اثنتین»، شستن بدون فاصله است اما وضوی تجدیدی، وضوی با فاصله است. بنابراین، اخبار متقدمه در استحباب دو بار شستن، ظهور دارند. روایت ذیل بر مرجوحیت مرتبه دوم شستن، دلالت دارد که باید ببینیم آیا این روایت با روایات دال بر استحباب مرتبه دوم شستن، معارض است یا معارض نیست:

مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ فِي آخِرِ السَّرَائِرِ ثَقَلًا مِنْ كِتَابِ النَّوَادِرِ لِأَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصْرِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ يَعْنِي ابْنَ عَمْرِو عَنْ ابْنِ أَبِي يَعْقُوبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) فِي الْوُضُوءِ؛ قَالَ: «اعْلَمُ أَنَّ الْفَضْلَ فِي وَاحِدَةٍ وَمَنْ زَادَ عَلَى اثْنَتَيْنِ لَمْ يُوجَرْ»<sup>۲</sup>.

گفته‌اند که مقتضای تعبیر امام صادق (ع) در روایت مذکور که فرموده است که فضیلت در یک بار شستن است، این است که دو بار شستن فضیلتی ندارد، بلکه مرجوحیت دارد. در نتیجه، این روایت، با روایات دال بر استحباب شستن مرتبه دوم، معارض است. لکن عرض می‌شود که روایت مذکور، ضعیف است چون محمد بن ادریس این روایت را از جایی نقل کرده است که طریق او به آن، مجهول است لذا استناد به روایت مذکور تمام نیست.

۱. همان، ص ۴۳۹، ح ۱۶.

۲. همان، ص ۴۴۱، ح ۲۷.

شیخ انصاری (ره) در کتاب طهارت، از باب احتیاط، دو بار شستن دست چپ را ترک کرده است و گفته است که یک بار شسته شود و فرموده است که چون از رطوبت دست چپ برای مسح استفاده می‌شود، احتیاط در این است که یک بار شسته شود چون اگر شبهه حرمت دو بار شستن مطرح باشد، کل وضو باطل می‌شود.

لکن عرض می‌شود که اگر احتیاطی که شیخ انصاری (ره) بیان کرده است، پذیرفته شود، این احتیاط مختص به دست چپ نیست، بلکه در رابطه با دست راست و صورت نیز جاری است چون انسان با دست راست نیز مسح سر و پای راست را انجام می‌دهد و در بعضی مواقع که آب دست خشک می‌شود، می‌تواند از رطوبت صورت برای مسح استفاده کند، لذا اگر شستن مرتبه دوم مشکل داشته باشد، آن رطوبتی که شخص از آن برای مسح استفاده کرده است، رطوبت آب وضو نخواهد بود لذا مسحی که انجام می‌دهد باطل و به تبع آن وضو باطل خواهد بود.

«الحمد لله رب العالمین»